

Trabzon ve Türkler (1352-1402)

Trebizond and The Turks (1352-1402)

Yazan: *Elizabeth A. Zachariadou**

Çeviren: *Murat KEÇİŞ***

Haçlılar tarafından İstanbul'un ele geçirilmesinden önce, Trabzon ve çevresi hâlihazırda bağımsız bir devlettir.¹ İlk dönemlerinde Trabzon İmparatorluğu, Karadeniz'e hâkim olma ve Batıya doğru genişleme gayretinde kararlı görünüyordu. Trabzon bu planından, İznik İmparatorluğu'nun etkili bir şekilde hâkimiyet kurması ve Selçuklu saltanatı yüzünden oldukça erken bir dönemde vazgeçmek zorunda kalmıştı. Bilindiği üzere, İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesiyle, Küçük Asya'da Selçuklu birliğinin yeniden kurulması aynı döneme rast gelmektedir. Selçukluların Karadeniz'e hâkim olma kararlılıkları, Sinop limanını fethetmeleri ve Kırım'a sefer düzenlemeye hevesli olmalarında gözlemleniyordu.² İki devlet arasındaki düşmanlık 1223'de Trabzon'a karşı Selçukluların başarısız bir sefer düzenlemesiyle sonuçlandı.³

* Elizabeth A. Zachariadou "Trebizond and Turks (1352-1402)", *Αρχαίον Πόντου, "Black Sea"*, Birmingham, 18-20 Mart 1978, Atina 1979, pp. 333-358.

** Arş. Gör. Dr. Murat Keçiş, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı. e-mail: muratkecis@myinet.com

* Kısaltma listesi için metnin sonuna bkz.

¹ A. A. Vasilev, "The Foundation of the Empire of Trebizond," *Speculum* II (1936) p. 3-37; O. Lampides, "Περὶ τὴν ἰδρυσιν τοῦ κράτους τῶν μεγάλων Κομνηνῶν," *Αρχαίον Πόντου*, 31 (1971-1972) 5-17; N. Oikonomides, "La décomposition de l'empire byzantin à la veille de 1204 et les origines de l'empire de Nicée: à propos de la « Partitio Romaniae »,» *XVe Congrès International d'Études Byzantines*, Athènes 1976, Rapports et co-rapports, Histoire I.

² Turan, *Selçuklular*, s. 302-307, 357-363; Yazar, Trabzon ve Kırım'a (Osman Turan, bu seferin 1228 yılında yapıldığını belirtmiştir) karşı düzenlenen akınlar hakkında bilgi vermiştir. Bu konu hakkında bkz. dipnot 3.

³ Cahen, *Turkey*, s. 125, Cahen, 1223 yılında Trabzon'a muhtemelen Mugiseddin Tuğrulşah'ın saldırdığını yazmaktadır. Karşılaştırınız : Aynı Yazar, "Le Commerce anatolien au début du XIIIe siècle", *Mélanges Louis Halphen*, Paris 1951, s. 95 ve ayrıca, "Questions d'histoire de la Province de Kastamonu au XIIIe siècle", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 3 (1971) s. 150. Bryer, "Türkmens", s. 123'de bu konuya ayırmışlardır. Olayları rapor eden iki Trabzon kaynağı, bu yıl Trabzon'a Selçukluların saldırdığını açıkça göstermektedir. Düşman sadece Melik olarak isimlendirilmez; (Panaretos'ta s. 61) « Melik Sultan » olarak vasıflandırılır; *Fontes*, s. 117'da ise, Büyük Sultan Alaaddin'in oğlu Melik Sultan olarak belirtilmiştir. Ayrıca, Melik Sultanın Konya'dan ayrıldığı ve onun Malatya ve Sivas'tan ordusunu topladığı kaydedilmiştir: *Fontes*, s. 118 ve 122; sonunda Melik'in özellikle Konya, Erzurum ve Germiyan ülkesinde yaşayan Türklerin sembolü olduğu belirtilmiştir. (τῶν Καρμυτανῶν: Germiyanoglu'ndan ilk bahsedilmesi): *Fontes*, s. 131. Turan, *Selçuklular*, s. 361-363'de bu olayları daha doğru bir şekilde vermiştir. Ancak, olayların 1228'e gerçekleştiğini bildirmektedir. Fakat iki Trabzon kaynağının verdiği tarih 6731=1222/23'dür; Panaretos bu olayın I. Andronikos'un iktidarının ikinci yılında -ki bu tarih 1223'dür-

Ancak, bu olaya rağmen, Selçuklular Karadeniz politikasında genelde başarılıydılar ve bu dönemin büyük bir kısmında Trabzon görünüşte Selçuklulara tabi idi.⁴

Trabzon İmparatorluğu ve Selçuklu Saltanatı arasındaki kısmen barış içerisindeki bir arada yaşama, 1243 yılında Küçük Asya'yı istila eden Moğollar tarafından bozuldu. Bölgedeki bütün devletlerle aynı kaderi paylaşan Trabzon, Moğollara tabi oldu.⁵ Fakat Trabzon, bu yeni durumdan istifade etmiştir. Moğollar, Tebriz'i Asya'nın politik ve siyasi merkezi yaptılar. Bu yeni durum Trabzon'un ekonomik gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Bölgede artan zenginliğin sebepleri burada tekrara gerek kalmayacak şekilde çok iyi bilinmektedir. Trabzonlular yaklaşık olarak on üç yıldır bölge için önemli olan Sinop limanının kontrolünü ellerinde tutmayı başarmışlardır.⁶

Moğol Barışı (Pax Mongolica) iki faktör yüzünden Anadolu'da uzun süre devam etmedi:

- a. Türkmen uc beyliklerinin ortaya çıkışı
- b. Son dönemlerdeki Anadolu Moğol komutanlarının isyanları.

Bu konuda bazı açıklamalar yararlı olabilir.

a) Moğol istilası çok sayıda Türkmen kabilelerinin Küçük Asya'ya göç etmesine sebep oldu. Türkmenler genelde eski Selçuklu Devleti ile Hıristiyan toprakları arasındaki sınır bölgelerine yerleştiler. Çok iyi bilindiği gibi, İlhanlılar huzursuzluklara yol açan Türkmenleri kontrol altına alabilmek için büyük gayret sarf ettiler ve Türkmenlere karşı birçok sefer düzenlemeye mecbur kaldılar. Ancak, Moğolların bölgede güçlü olmasına ve kararlı bir şekilde Türkmenleri hâkimiyetlerine almak istemelerine rağmen, XIII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIV. yüzyılın başlarında Türkmenler, Hıristiyan devletlere karşı gazi emirlikleri ve beylikler kurmayı başarmışlardır.⁷

gerçekleştiğini ilâve eder.

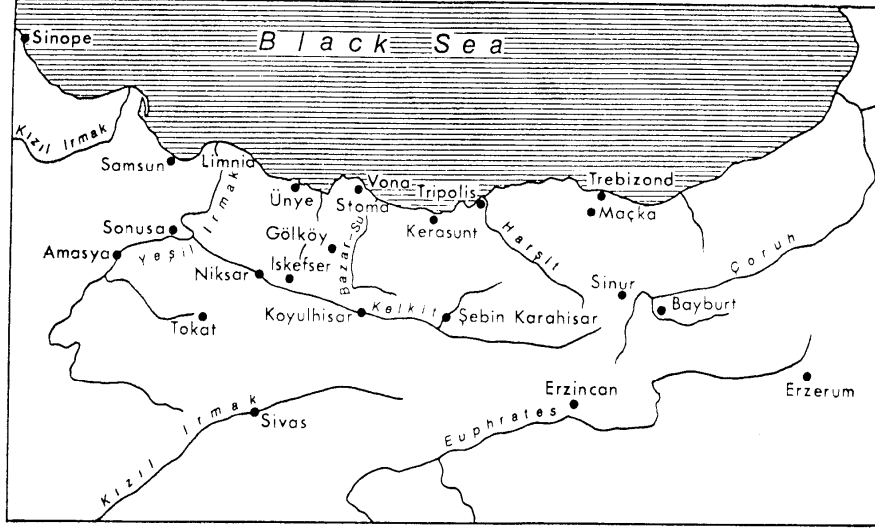
⁴ *Fontes*, s. 131; Turan, *Selçuklular*, s. 362.

⁵ B. Spuler, *Die Mongolen in Iran*, Berlin 1968, s. 65. Ancak, 1335 yılında İlhanlı Ebu Said'e vergi ödeyen bölgeler ve beylikler arasında Trabzon kaydedilmediğini hatırlatmakta fayda vardır. Spuler, *a.g.e.*, s. 322-326.

⁶ Marie Nystazopoulou, "La dernière reconquête de Sinope par les Grecs de Trebizonde (1254-1267)," *Revue des Études Byzantines*, 22 (1964), s. 241-249; Yazar, Selçuklu politikalarını inceleyerek Sinop'un Trabzonlular tarafından fethini açıklamaya çalışmıştır; fakat, Anadolu, bu yıllarda Moğol kontrolü altındaydı ve belki de bu olayın açıklaması, Trabzon ve Moğollar arasındaki ilişkilerde bulunabilir. Durum böyle olsa da, Trabzonluların Sinop'u fethi geçici olmuştur ve bu önemli liman kenti, Moğolların Anadolu valisi Pervane'ye yarlğ olarak verilmişti. Bkz. Nejat Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-din Süleyman*, Ankara 1970, s. 111-122.

⁷ P. Wittek, "Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum," *Byzantion*, 11 (1936), s. 285-319; Aynı yazar, *The Rise of the Ottoman Empire*, London 1958, s. 29-37.

XIV. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon İmparatorluğu ve Komşuları

b) Anadolu'daki Moğol askeri valileri bağımsızlık eğilimleri –bir tür ayrılık- göstermeye başlamıştı. Büyük ya da küçük birçok isyan girişiminden sonra Anadolu'daki son İlhanlı kumandanı Eratna 1341'de bağımsızlığını ilan etti. Eratna'nın hâkimiyet sahası güneyde Niğde ve Aksaray'dan, doğuda Koloneia (Şarki Karahisar, bugünkü Şebinkarahisar) ve Erzincan'a ve Pontus bölgesinde* Samsun'a kadar uzanıyordu. Eratna Bey Sivas'ta veyahut Kayseri'de ikamet

* "Pontos (ποντος) kelimesi ilk olarak Homeros'ta geçmektedir. Ozan Homeros, "Pontos" sözcüğünü hem geniş ve büyük denizler hem de kendi başına deniz anlamında kullanmıştır. Ancak eserlerinde Karadeniz'den bahsetmediği için, burayı ne şekilde adlandırdığı bilinmemektedir. Homeros dışındaki yazarlar ise, antikçağın en büyük denizi olarak düşündükleri Atlantik Okyanusu'nu nitelerken deniz anlamına gelen pontos ifadesini kullandıkları gibi, Karadeniz'i de ikinci bir okyanus olarak algılamışlar ve ona sadece "Pontos" demişlerdir. Bununla birlikte Pontos (ποντος) terimi Hellen kökenli bir kelime değildir. *Pont* yada *Bent* kökünden türetilmiştir. Karadeniz Havzasında ikamet eden Thrakia ya da Armenia dillerinden Helleneye adapte edilmiş olduğu düşünülmektedir. Yol ya da geçiş yeri anlamında olabilir. Latince'deki *Pons* (*köprü*) ile aynı kökten gelmektedir. Bu bakımdan Pontos sözcüğünün temel anlamı, deniz üzerindeki yol, deniz yolu, zaman içinde deniz anlamı kazandığı sanılmaktadır. Öyle ki, Karadeniz ile çeşitli nedenlerle ilişkiye geçen Hellenlerin buraya verdikleri Pontos ismi, bu deniz kıyısında ikamet eden otokton halkın kullandığı dilden kaynaklanıyor olsa gerekir. Pontos kelimesi öznel olduğu kadar Hellenes (Ελληνες) ve Propontis (Προποντις) örneklerinde olduğu gibi özel denizler için de kullanılmıştır. Şiirsel anlatımlarda ise, Pontos'un genel anlamının deniz olarak kullanıldığı görülür." Murat Arslan, *Roma'nın Büyük Düşmanı Mithradates VI Eupator*, İstanbul 2007, s. 2-3. Ortaçağ'da Pontus bölgesinin sınırlarını tam olarak çizilebilir oldukça güç olmakla birlikte genel hatlarıyla bugünkü Doğu Karadeniz bölgesini kapsamaktadır.[Çevirenin Notu]

ediyordu.⁸ Pontus bölgesindeki hâkimiyeti sebebiyle Eratna Bey, 1334 tarihli Venedik resmi belgesinde “Bütün Karadeniz Türkiye’sinin hâkimi” olarak zikredilmektedir.⁹

Eratna Bey, 1352 yılında öldü ve oğlu Mehmed Bey döneminde bu Anadolu devletinin birliği zayıflamaya başladı. Mehmed Bey, muhtemelen hâkimiyeti altındaki bölgelerin yönetimini verdiği, güvendiği kişiler tarafından suikast neticesinde 1365 yılında öldürüldü.¹⁰ Onun ölümü, Orta Anadolu’nun siyasi birliğinin sona ermesi anlamına geliyordu. Birkaç mahalli lider bağımsız oldu. Böylece XIV. yüzyılın ikinci yarısında İslamî Anadolu’nun tümü bağımsız küçük beyliklerden meydana gelen bir mozayik teşkil ediyordu; bu beyliklerden bazıları, sınır bölgelerinde Hıristiyanlara karşı savaşmak üzere Türkmenler tarafından kurulan gazi beylikleriydi. Diğer beylikler ise, Anadolu’daki İlhanlı Devletinin çözümlenmesinden faydalanan askeri valilerin ayrılıkçı talepleriyle kurulmuştu.

Yeni bağımsız beylerin birbirleriyle olan ilişkileri dostane değildi. Gerçekte bu dönemde ülkenin bütün tarihi her biri diğerinin aleyhine genişlemeye çalışan, bunu da aynı zamanda yapan beylerin arasındaki bir dizi savaştan ibaretti. Buna ilâveten Eratna’nın oğlunun öldürüldüğü dönemde Sivas kadısı Burhaneddin Ahmed, Orta Anadolu’yu hâkimiyeti altına alarak birliği sağlamak ve Eratna Devleti’ni tekrar kuvvetlendirmek amacıyla ortaya çıktı. Burhaneddin’in bu niyeti, bir dizi savaşa yol açtı. Yerel beylerin bazıları Kadı Burhaneddin tarafında yer alırken, diğerleri şiddetli bir şekilde ona karşı mücadeleye girdi. Tam bu bölgede bulunan Trabzon, mücadelelerin bütün sonuçlarına katlanmak zorundaydı.¹¹

Bu sebeple XIII. yüzyılın sonlarında ve XIV. yüzyıl boyunca Trabzon’un komşularıyla olan ilişkilerini tartışmak için aşağıda belirtilen üç noktayı göz önüne almak gerekir:

1. Sınır bölgelerinde Türkmen Beyliklerinin kurulması.
2. Orta Anadolu’da İlhanlılar’ın çöküşünün hemen hemen bütün büyük şehirlerin bağımsızlığı ile sonuçlanması.

⁸ İ. H. Uzunçarşılı, “Sivas-Kayseri ve dolaylarında Eratna Devleti”, *Belleten*, 32 (1968) s. 161-176; Spuler, *Die Mongolen in Iran*, s. 129-137; Sp. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-London 1971, s. 139-140; *Encyclopedia of Islam*, “Eratna” (Cl. Cahen tarafından yazılan madde).

⁹ R. Morozzo della Rocca, *Notizie da Caffa*, Studi in Onore di A. Fanfani, v. III, Milan 1962, s. 227: “Ratana est dominus totius Turchie Maris Maius.”

¹⁰ Yücel, *Burhaneddin*, s. 22-23; Bu kayıt *Takvimler*, s. 73’de verilmiştir. Ayrıca *Takvimler*’de 1365/66’da belirsiz bir şekilde değil de, 1365 Eylül ayında Mehmed’e suikast düzenlendiği yer almaktadır.

¹¹ Trabzon’un doğu sınırı için bkz. M. Kurşanskis, “L’empire de Trébizonde et la Géorgie,” *Revue des Études Byzantines*, 35 (1977) s. 237-256 (özellikle s. 247-256).

3. Bütün bunlardan sonra, Sivas'ta Burhaneddin'in ortaya çıkışıyla, buranın Orta Anadolu'nun siyasî merkez olarak kalması.

XIV. yüzyılda Trabzon-Türk ilişkilerini çalışmak için iki ana kaynağa sahibiz:

a) Panaretos Kroniği: Bu kronik sadece Trabzon İmparatorluğu ya da Trabzon İmparatorluk ailesi ile ilgili meydana gelen olayları kısaca verir; Küçük Asya'nın geri kalan kısmında meydana gelen olayları ihmal eder.

b) İbn Ardaşir'in *Bezım u Rezm* adlı çalışması: Kadı Burhaneddin'in himayesi altında olan İbn Ardaşir, Sivas siyasetinden kaynaklanan olaylarla bizzat ilgili olduğu için Orta Anadolu hakkında kıymetli bilgiler verir.¹² Bu yüzden bizim iki ana kaynağımız bir noktaya kadar birbirini tamamlamaktadır.

XIV. yüzyılın ortalarına kadar, Trabzon imparatorları Türk ordusundan gelen her türlü silahlı tehdide karşı durmayı başarmış gözükmektedir. Fakat, aynı yüzyılın ikinci yarısında, aile ittifaklarına dayanan yeni bir politika başlattıkları görülmektedir. Bu konuda Trabzon imparatorları yerleşmiş Bizans geleneğini¹³ takip etmişlerdir: Trabzonlular imparator soyundan gelen prensesleri Türklere verirken, İstanbul'daki imparatorlara -VI. John Kantakouzenos dışında-¹⁴ gayri meşru kızlarını veriyorlardı. Tahminen İstanbul'lu imparatorlar gayri meşru kızlarını Doğululara lâıyk görüyorlardı. Bu ayırımı açıklamak için, belki de Bizanslıların, Trabzonluları barbarlar olarak düşündüklerini akılda tutmakta fayda vardır. Pachymeres, Trabzon İmparatorunu "barbar" olarak¹⁵ nitelemektedir. Bu terim küçük düşürücü anlamda kullanılmaktadır. Bir başka örnekte Pachymeres, Gabras ailesinden biri olan¹⁶ İstanbul patriği III. Germanos'dan (1265-1266) bahsederken, patriğin düşmanlarının onu bir Türk takma adıyla adlandırdıklarını ve Patriğin Türklerle aynı yerden (doğuyu kastediyor) geldiğini söylediğini işaret etmektedir. Pachymeres'in terminolojisinde patrik Trabzonlu bir Laz olduğu için Türkler, bütün bunları yapmıştı.¹⁷ Pachymeres'ten başka Gregoras da, Trabzon tarihi ile ilgili bazı

¹² İbn-Ardaşir eserini Farsça yazmıştır: Aziz İbn Ardaşir Astarâbâdi, *Bezım u Rezm*, Türkiyat Enstitüsü, İstanbul 1928. Ben burada Giesecke tarafından yapılan Almanca geniş özeti kullandım. İbn Ardaşir bkz. Giesecke s. 6-12.

¹³ Bizans prensesleri ile Moğol Hanlarının evlilikleri için bkz. St. Runciman, "The Ladies of the Mongols", *Είς μνήμην Κ. Ι. Ἀμάντου*, Athens 1960, s. 46-53.

¹⁴ D. M. Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) c. 1100-1460, A Genealogical and Prosopographical Study*, Washington 1968, s. 58-62.

¹⁵ Pachymeres, ed. Bekker, Bonn 1835, v. I, s. 520: ὑπερηφάνει γὰρ βάρβαρος ὢν...

¹⁶ A. A. M. Bryer, "A Byzantine Family: the Gabrades c. 979-c. 1653", *University of Birmingham, Historical Journal* 12 (1970) s. 164-187; ve A. Bryer- S. Fassoulakis-D. M. Nicol, "A Byzantine Family: the Gabrades, An Additional Note", *Byzantinoslavica* 36 (1975) s. 38-45, Bu eserlerde Germanos III Gabras açıklanmamaktadır.

¹⁷ Pachymeres, *a.g.e.*, s. 282: προσάπτοντες ὄνομα Περσιῶν εἰς αἰτίας τῆς ὅτι ἐκεῖνος τὸ γένος τὸ συνεγγυῶς Λαζζῶς ἦν, τὸ δ ἀνεκαθεν καὶ Γαβράς ... προσεμῶντο τὸ γένος ὡς ἐκεῖθεν ὄν ὅπτεν καὶ τὸ Περσιῶν εἶναι διωμολογεῖτο...

olaylardan bahsederken diğer milletlerin yer aldığı olaylar hakkında yazacağına işaret ederek Trabzonluları takdim etmektedir: ἐν ἄλλοις ἔθνεσι.¹⁸ Bilindiği üzere Bizanslılar ἔθνος (ethnos) terimini barbar olarak gördükleri insanları belirtmek için kullanırdı. Son olarak, Bizans imparatoru III. Andronikos'un gayri meşru kızını Trabzon İmparatoru Basil'e eş olarak göndermesi kayda değerdir.¹⁹ Bu durum, doğulu bir yöneticiye karşı tipik bir Bizans davranışdır.

Şimdi de Trabzonlu prenseslerin Türkmenlerle gerçekleştirdikleri evlilikleri ve neticede yapılan ittifakları inceleyelim.

İlk düğün 1352 yılında gerçekleşti. İmparatorun kızı, Turali Beyin oğlu Kutlu Bey ile evlendi. Kutlu Bey, Panaretos'ta "Amitiotai"ın emiri olarak nitelendirilmiştir.²⁰ Böylece, imparator eniştesi Türkler'in Beyi idi. Bu Türkler, ya kendi başlarına, ya da diğer Türklerle beraber XIV. yüzyılın kırklı yıllarında Trabzon'a sürekli olarak saldırmaktaydılar.

Daha kesin bir şekilde, Amitiotai 1340'dan itibaren Trabzon topraklarına saldırmaya başladı. Dört yıl içerisinde dört akın gerçekleştirdiler (1340-1343).²¹ Bu akınların biri, Türkler Trabzon'a kadar geldikleri için, özellikle tehlikeli olmuştur.²² 1348'de Amitiotai Trabzon'a karşı büyük bir harekate katıldı: Erzincan emiri Ahi Ayna Bey²³ ve Bayburt valisi rikabdar Mehmed Bey,²⁴ Çepni²⁵ ve Amitiotai'nin yardımıyla Trabzon'a saldırdılar. Bütün bu üzücü

¹⁸ Gregoras, ed. Schopen, Bonn 1829, v. II, s. 677-678.

¹⁹ Gregoras, *a.g.e.*, s. 678: ἐγγμε νόθον τοῦ νέου βασιλέως Ανδρονίκου τοῦ Παλαιόλογο θυγατέρα; Trabzon "Barbarizmi" konusunda bkz. S. Karpov, "Trapezundskaja imperija v vizantijskoj istoriceskoj literature XIII-XV vv.", *Vizantijskij Vremennik*, 35 (1973) s. 154-164.

²⁰ Panaretos, s. 70; evlenme hakkında bkz. Bryer, "Türkmens", s. 134-135; J. E. Woods, *The Aqquyunlu, Clan, Confederation, Empire*, Minneapolis-Chicago, 1976, s. 46-47.

²¹ Panaretos, s. 65, 66, 67; Ağustos 1340, Temmuz 1341, aynı yılın Ağustos ve Temmuz 1343 (Ağustos 1341'de yapılan akın Bryer tarafından atlanmıştır. Bkz. Bryer, "Türkmens", s. 144.)

²² Bu akın hakkında ikinci kaynak Livadenos'dur. s. 64-66 ve s. 223-225.

²³ İbn-Ardaşir'e (Giesecke çevirisi, s. 32) göre, Ayna Bey satınalma yoluyla Erzincan emiri olmuştur. Ayrıca bkz. Sümer, "Moğollar", s. 127 ve genel bir değerlendirme için; Yücel, *Araştırmalar I*, s. 66-69. Ayna Bey, Trabzon'a karşı diğer bir seferden birkaç ay sonra Haziran 1362 yılında ölmüştür: *Takvimler*, s. 81; *infra*, s. 349, n. 2.

²⁴ Panaretos, s. 68: ἀπό τό Παππερτ ο Μαχηματ Εικεπταρις ile varia lectio Ερικεπταρις; Ερικεπταρις/ Rikabdar bkz. V. L. Menage, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 40 (1977) 159-160. Bir rikabdar olarak Mehmed Bey'in Bayburt'un hakimi olduğunu iddia edebiliriz. Panaretos'un transkripsiyonunda Μαχηματ olarak geçen kişinin Mehmed Bey olduğu kesin değildir. Bu kişi Mahmud da olabilir; Panaretos, s. 64'de Δεμουρτασις/Demirtaş olarak geçmektedir. Anadolu'da Moğol hâkimiyeti döneminde kervan şehri olan Bayburt'ta, İlhanlı döneminde Emir Mahmud tarafından bir medrese inşa edildiğini belirtmek gerekir: O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 31-42; Bayburt için bkz. R. H. Ünal, "Monuments Islamiques pre-ottomans de la ville de Bayburt et de ses environs", *Revue des Études Islamiques* 40 (1972) s. 99-103 (bir harita ile beraber).

²⁵ Çepniler (Bir Oğuz boyu) hakkında bkz. F. Sümer, "Anadolu'da Yaşayan Bazı Üç-Oklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, II (1950) s. 441-453; Aynı Yazar, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, Ankara 1967, s. 318-323; Aynı Yazar, *Encyclopedia of Islam*, Çepni mad.; Bryer, "Türkmens", s. 132 ve 144, Bryer, Bozdoğan'ın

olaylardan sonra imparator barışı sağlamak için kendi kızkardeşini Türk beyinin oğluyla evlendirdi.

Bu Amitiotai'ler kimlerdir? İki doğu kaynağı olan İbn Ardaşir ve Ebu Bekir Tıhrani'nin (Akkoyunluların resmi tarihçisi²⁶) çalışmalarında Panaretos'un ima ettiği Amitiotailerin Akkoyunlu Kabile Federasyonu olduğu açıklanmaktadır. Fakat halen bir problem daha vardır: Amitiotai açıkça orijini gösteren bir sıfattır. Şayet sıfatın sonundaki çekimi kaldırırsak (-ώτης) geriye kalan kök kelimeyi (Αμῦτ-) Müslümanların Diyarbakır (Diyar-ı Bekr) olarak adlandırdıkları Amid şehri şeklinde düşünmek gerekir. Fakat bilindiği üzere, Akkoyunlular Diyarbekir şehrine çok daha sonraları hâkim olmuşlardır; bu sebepten ötürü Panaretos'da yer alan Amitiotai terimi, bir tarih hatası bir karışıklık olarak görülmektedir.²⁷

Ancak belki de bu konuya yeni bir açıklama getirilebilir. Amid şehri Panaretos'un metninde kesinlikle açılanmamıştır. Diğer taraftan, 1336'da yazılan bir Trabzon Yıldız Falında coğrafi bir terim olan ὁ Αμῦτιν belli bir şehri değil bir ülkeyi göstermek için kullanılmıştır. Çünkü Mısır ve Kürdistan ile aynı bağlamda bahsedilmiştir.²⁸ Bu yüzden XIV. yüzyılda Trabzonluların Amitiotai adını Αμῦτιν ülkesinde yaşayanlar veya buralı olanlar için kullandıklarını tahmin edebiliriz. Αμῦτιν Moğol yönetiminde ayrı bir şehir olarak bilinen Diyarbakır bölgesi olmalıdır.²⁹

Bu sonuç, Ak-Koyunlu tarihinin bilinen tarihi çerçevesine uymaktadır. Tarihinin ilk yıllarında Ak-Koyunlular'ın Diyarbakır bölgesinde kurulmuş olduğu kaydedilmiştir.³⁰ Benim görüşüme göre, Panaretos'un Amitiotai terimi,

(ποσοδογανες) Çepnilerin lideri olduğunu düşünmektedir. Bozdoğan ile ilgili bu tek açıklama Panaretos'da s. 68'de yer almaktadır: Αμιτιωτων ὁ Τουραλπεκ και ὁ ποσοδογανης και Τζιαπιδης συν αυτοις; Buradan Boz-Doğan'ın bir Amitiotes (Akkoyunlu) olduğunu güvenilir bir şekilde farz edebiliriz.

²⁶ Abu Bakr Tıhranî, *Kitab-ı Dîyârbakrîyya*, yay. N. Lûgal-F. Sümer, c. I-II, Ankara 1962-69; *İslam Ansiklopedisi*, "Akkoyunlular", mad. (Mükrimin Halil Yinanç).

²⁷ Bryer, bu problemi analiz etmiştir. Bryer, "Türkmenler", s. 133; Ancak resmi kayıtlarda Koustougan'sın Amitiotai hanedanının ilk üyesi olduğuna dair açıklama doğru değildir. Panaretos'da (s. 63'de) Koustougan'sın adı, bir Amitiotes olarak sınıflandırmaksızın sadece bir kez geçmektedir. Koustougan'sın adı Sgouropoulos'un şüirlerinde hiçbir şekilde görülmemektedir. Dahası Bryer'in (Türkmenler, s. 134) Amitiotai terimi altında yer ismi olarak Omidia'nın görülmesine ilişkin hipotezi muhtemel değildir. Çünkü bu Türkmenlerin hareketinin kıyılardan (Omidia'nın bulunduğu yer) Orta Anadolu'ya doğru olduğunu ima etmektedir. En azından XIV. yüzyılın ilk yarısında Türkmenler Anadolu platosundan sınır bölgesinde yer alan kıyılara doğru hareket halindeydiler. Bunun zıddını iddia edebilecek delil yoktur (en azından benim bildiğim kadarıyla).

²⁸ Hor. *Trabizonde*, s. 40.

²⁹ *İslam Ansiklopedisi*, "Diyarbakir" mad. özellikle s. 618-621 (Mükrimin Halil Yinanç); Sümer, *Karakoyunlular*, s. 33-34; Spuler, *Die Mongolen in Iran*, s. 351; Sümer, "Moğollar", s. 109; Yücel, Burhaneddin, s. 31.

³⁰ Akkoyunlular hakkında bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1969, s. 188-198; *İslam Ansiklopedisi*, "Akkoyunlular", mad. M. H. Yinanç;

Ak-Koyunluların kökenleri ile ilgili sahip oldukları gelenekten ileri gelmektedir. Bu dönemde bütün Türkmenler gibi, Ak-Koyunlular da sınır bölgelerine doğru hareket ettiler ve böylece Pontus [Karadeniz] bölgesine yaklaştılar.³¹ XIV. yüzyılın 40'lı yıllarında, Bayburt ve Erzincan bölgesine yerleştiler.³²

Ak-Koyunlular'ın 1340'da Trabzon'a niçin saldırdıkları açık değildir. Daha sonraki geleneğe göre Ak-Koyunlular, Trabzonlular tarafından öldürülen Duharlu kabile şefinin intikamını almak için Trabzon topraklarına saldırdı. Bu Duharlu kabilesi Bayburt ve Erzurum civarında yaşıyordu.³³ Daha sonra onlar, Trabzon'a karşı iki önemli kervansaray şehrinin emirleri ile ittifak gerçekleştirdiler. İbn Ardaşir'e göre onlar yetenekli askerlerdi ve kendilerinden yardım isteyen beyliğe askeri kuvvet sunmaya hazırdılar. Öyle görünüyor ki, Trabzon İmparatoru, Türkmenleri Bayburt ve Erzincan beylerinden ayırmak ve onları kendi müttefiki olarak kazanmak istiyordu.³⁴ Bu sebepten ötürü Trabzon imparatoru, bir aile ittifakı yaparak ilerleme sağladı. Böylece uzun süre devam ettireceği politikasını uygulamaya geçirdi. Bizim de göreceğimiz gibi Trabzon, Ak-Koyunlular ile aile ittifakı yapmaktan çok yararlandılar ve takip eden yıllarda Türkmen beyleri ile iyi ilişkiler geliştirmeye devam ettiler. Ak-Koyunlu kabile önderlerinin Trabzonlu prenseslerle iki tane daha evlilik yapımlarıyla bu ilişkileri kuvvetlendirdiler.³⁵

İkinci evlilik 1358'de gerçekleşti. Panaretos'a göre, imparatorun diğer kızkardeşi, Bayram'ın (Payramis) oğlu Hacı emir (Hatzimiris) ile evlendi; Hacı Emir'in Chalybia'da bir kalesi vardı ve Chalybia emiriydi.³⁶ Chalybia'nın yeri tam olarak bilinmemektedir; Panaretos, Kerasunt'dan (Giresun) buraya ulaşabileceğini ima eder. İmparatorun yeni eniştesi olan İbrahim Hacı Emir ile birlikte oğlu Süleyman, İbn Ardaşir'in eserinde geçmektedir. Buna ilaveten, Çaçamir ya da Çaçamia'dan (açıkça Hacı Emir) Clavijo da bahsetmektedir. Bu üç kaynağın yardımıyla Hacı Emiroğulları'nın topraklarını tespit edebiliriz. Trabzonlu prenslerle evlenen aile hakkında da fikir oluşturabiliriz.

Encyclopaedia of Islam, "Akkoyunlu" mad, (V. Minorsky); Başlıca Woods, *Aqqıyınlu*, s. 38-43.

³¹ Bölgedeki Ak-koyunluların komşuları olan diğer Türkmenler aynı bölgeye doğru hareket ettiler: Halep Türkmenleri İnaloğlu ve Köpekoğlu XIV. yüzyılda Tokat bölgesinde tasdik edildiler: Yücel, *Burhaneddin*, s. 61, dipnot 8.

³² *İslam Ansiklopedisi*, "Akkoyunlular," mad. (M. H. Yinanç); dipnot 6.

³³ Sümer, *Karakoyunlular*, s. 26.

³⁴ Bu yorum Y. Yücel tarafından önerilmiştir. Yücel, *Araştırmalar I*, s. 667; ayrıca bkz. Woods, *Aqqıyınlu*, s. 47-48.

³⁵ Ducas, *Historia Turco-Bizantina*, ed. V. Grecu, Bucarest 1958, s. 163-165; Büyük Komnen Maria ve Kutlu Bey'in oğlu olan Karayülük Osman, Alexios III ya da Alexios IV'ün bir kızıyla evlendi. Aynı şekilde Uzun Hasan Trabzonlu bir prensesle evlendi: Bryer, "Türkmens", s. 149, dipnot 146; M. Kurşanskis, "Autour de la dernière princesse de Trebizonde: Theodora, fille de Jean IV et épouse d'Uzun Hasan", *Αρχαίων Πόντου* 34 (1977-78) 77-87; Woods, *Aqqıyınlu*, s. 100-101; ayrıca Francesca Lucchetta, "L' "affaire Zen" in Levante nel primo cinquecento", *Studi Veneziani*, 10 (1968) s. 109-219.

³⁶ Panaretos, s. 72, 73, 74.

Panaretos'a göre Chalybia, Türkler tarafından 1280 ile 1297 arasındaki bir dönemde alınmıştır. Daha sonra, Türkler bütün ülkeyi tahrip eden geniş ölçekli bir akın gerçekleştirdiler.³⁷ Panaretos, Türklerin Chalybia'yı kimlerden aldığını tam olarak açıklamaz. Ancak, büyük bir ihtimale Türklerin Chalybia'yı Trabzonlulardan aldıkları Panaretos'un ifadelerinden anlaşılır. Kronolojik dönemleme çok önemlidir; sınır bölgelerinde Moğol baskısı sonucunda bir araya toplanan Türkmenler tarafından kurulan birçok beyliğin yükseliş yıllarıyla Chalybia'nın ele geçirilme tarihi uyumaktadır. Birkaç yıl sonra Chalybia'daki Türkler kıyı bölgesini işgal ederek Kerasunt'u (Giresun) kuşattılar. 1301'de İmparator Türklerle karşı –karadan ve denizden- başarılı bir sefer gerçekleştirdi ve muhtemelen emirleri olan Koustouganis'i tutsak aldı.³⁸ Onun adı görünüşe göre Küçdoğan idi. 1313'de Bayram, Trabzonlulara karşı, tamamen açık olmamakla beraber, bir destanın kahramanı olarak sahnede görünür.³⁹ Küçdoğan ve Bayram arasında bağlantı kurulamaz.⁴⁰ Her halükârda İbrahim Hacı Emir'in babası Bayram, Hacı Emiroğulları olarak bilinen kısa ömürlü küçük hanedanının kurucusu olarak düşünülebilir. Birkaç yıl sonra 1332'de, Bayram, Trabzon'a karşı büyük bir ordunun başında harekete geçtiyse de geri dönmek zorunda kaldı.⁴¹ Bayram'ın ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. 1357'de oğlu İbrahim Hacı Emir, Trabzon şehrinin yakın çevresindeki topraklara karşı yıkıcı bir akın gerçekleştirdi.⁴²

Bundan sonra imparator barış ilişkileri kurmaya karar verdi ve imparator kendi kızını eş olarak İbrahim Hacı Emir'e verdi. İmparatorun yeni damadı Kutlu Bey gibi, önemli bir boy beyi idi. O, imparatorluğu tehdit eden gazi beyliğin emiriydi; fakat problem evlilik ittifakı yoluyla çözüldü.

Bu beyliğin batı sınırları ile ilgili olarak, gelecekte Trabzon prenseslerinden birinin kocası olacak Niksar Beyi Taceddin Çelebi'nin toprakları ile sınır teşkil ediyordu. Bu gerçek, hem Panaretos'ta hem de İbn Ardaşir'de kaydedilmiştir. Her iki yazar da, Niksar Beyi'nin Hacıemiroğulları'nın aleyhine genişlemek istediğini ve bu sebepten Taceddin Çelebi onların topraklarına karşı harekete

³⁷ Panaretos, s. 51.

³⁸ Panaretos, s. 63; Koustouganis hakkında bkz. s. 340, dipnot 3, supra; *Fontes*, s. 61-62; N. A. Oikonomidès, “Σημείωμα περί των επιστολών Γρηγορίου του Χιονιάδου,” *Αρχαίον Πόντου*, 20 (1955) 40-42.

³⁹ Panaretos, s. 63; Bryer, “Türkmens”, s. 143.

⁴⁰ el-Ömeri tarafından Koustouganis/Küçdoğan ile Doğancık olarak açıklanan tanımlama mantıksız görülmektedir: s. 350; Panaretos tarafından verilen ismin formunda bir değişiklik olabilir ve bundan sonra Trabzon imparatoru, Koustouganis'i serbest bıraktığı varsayılabilir.

⁴¹ Panaretos, s. 64.

⁴² Panaretos, 72; Türkler tarafından Kerasunt'un, 1341'den kısa bir süre önce gerçekleşen, geçici bir fethi Livadenos tarafından kaydedilmiştir, s. 79; Aynı dönemde Trabzon'a Ak-Koyunluların da saldırdığı bilinmektedir; supra, s. 339; Fakat Ak-Koyunlu akınları Trabzon'un batı sınırlarına kadar ulaşmamıştır. Bu sebepten ötürü Chalybia'daki Türklerin Kerasunt'un fethine katkıda bulunduğu düşünülebilir.

geçtiğini belirtir.⁴³ İbn Ardaşir bir detayı ilave eder: Hacı Emiroğulları'nın yanında bu savaşta araya giren Sivas Sultanı Burhaneddin, Taceddin'e ait olan İskefser Kalesi'ni aldı ve bu kaleyi Süleyman Hacı Emiroğlu'na verdi.⁴⁴ Niksar'ın güneydoğusunda yer alan bu kale iki Müslüman Beyinin sınırında bulunmaktaydı.

Bu sebeple Gölköy civarındaki bölge, İbrahim Hacı Emir'in beyliğinin yeri olarak belirlenebilir.⁴⁵ Daha sonra, 1396/97'de, İbrahim'in oğlu ve halefi Süleyman, Kerasunt (Giresun) limanını ele geçirdi.⁴⁶

Birkaç yıl sonra Semarkant'a seyahati sırasında Clavijo, Ünye-Giresun arasında ve Timur'a yıllık vergi veren iki küçük kıyı yerleşiminin beği⁴⁷ Hacı Emir'den bahseder ki bu büyük bir ihtimalle Süleyman Hacı Emiroğlu'dur.⁴⁸ Clavijo, Kerasunt Beyi'nin kim olduğunu belirtmez, fakat Trabzon topraklarının Tripolis'de⁴⁹ başladığını iddia etmesi sebebiyle Kerasunt'un bu tarihte Süleyman'a ait olması muhtemel gözükmektedir.

Üçüncü düğün 1379'da gerçekleşti ve bu düğünde damat olan Taceddin,⁵⁰

⁴³ Bak. *Infra*, s. 351.

⁴⁴ Giesecke, s. 67; Yücel, *Burhaneddin*, s. 91; *infra* s. 345, dipnot 4.

⁴⁵ Bryer, "Türkmens", s. 132 ve harita, bu bölgede bulunan bir kaleden (Gölköy Kilise Kale) bahsetmektedir: Burası Panaretos (s. 73) tarafından açıklanan Hacı Emir'in 'οσιπτόχαστρον olmalıdır. Hacı Emir'in hakimiyeti Ονωτόν/Ünye ile ilgilidir; Bu varsayım kaynaklar tarafından desteklenmemektedir. Panaretos (s. 68) kim tarafından gerçekleştirildiğini belirtmeksizin 1346/7'de ele geçirildiğini kaydetmektedir. Zaten bu geçici olmuştur. Ünye uzunca bir süre Trabzon hakimiyetinde kaldı: 1379'da Taceddin'in prenses Eudokia ile düğünü 1379'da Ünye'de gerçekleşti, Panaretos s. 79. Timur'un seferinden sonra (Clavijo, s. 79) Grek bir yöneticinin hakimiyetine girdi. Diğer taraftan İbn Ardaşir, Ünye'yi Hacı Emir'in hakimiyetinde bir yer olarak açıklamaz; buranın ismi Giesecke'de görülür, s. 66 ve 85. Fakat, İbn Ardaşir'in metninde bu kayıt bulunmaktadır: Bu konuda İbn Ardaşir'in metnini benim için kontrol eden Prof. W. Millward'a teşekkür ederim. Bu yüzden, Hacı Emir Beyliği, Bryer'de doğru bir şekilde belirtilmemiştir. "Türkmens", aynı yer (s. 132) metin ve harita; Bryer alternatif bir yer önerir. Gölköy Kilise Kale daha mantıklı gözükmektedir.

⁴⁶ Giesecke, s. 110.

⁴⁷ İlk yer Leona olarak isimlendirilir, Clavijo, s. 73, Βουβή bugün Vona; bkz. Bryer, "Maps", s. 104; Aynı yazar, "Türkmens", s. 131; ayrıca bu yerin belirlenmesi için A. Delatte, *Les Portulans Grecs, II, Complements*, Bruxelles 1958, s. 33. İkinci yer Clavijo'ya (s. 73) göre Bazar-su "bocca de un Rio" olarak görülen nehrin yakınında Stoma'da (Grekçe Στόμα: ağız) bulunmaktadır. Stoma büyük ihtimalle Vesconte'nin haritasında San Thomas'ta bulunan yer: Bryer, "Maps", s. 105; ve A. Delatte, *Les Portulans Grecs I*, Bruxelles 1947, s. 238. Bryer, "Maps", s. 104, Clavijo'nun Le Strange tarafından yapılan tercümesi yanlış yönlendirilerek başka bir kaynakta yer almayan, Santo Nicio'nun yerini açıklar.

⁴⁸ Clavijo, s. 73: Çaçamir, çaçamia; Bryer, "Türkmens", s. 129-130, Le Strange tarafından yapılan tercümeyle dayanarak bir soru işaretiyle bu beyi Taceddin'in takipçisi ve Altamur olarak açıklar. Taceddin'in halefi için bkz: s. 351, dipnot 4.

⁴⁹ Clavijo, s. 74. Bryer, "Türkmens", s. 131, Kerasunt'tan Trabzon'a seyahatinden neredeyse üç gün sonra aldığı için Clavijo'nun verisini kabul etmekte tereddüt eder. Anacak Clavijo'nun seyahati hava şartlarının kötü olmasından dolayı uzun sürmüştür ("fizo tienpo conrario", "el viento era contrario", "e el viento fué contrario" vb.)

⁵⁰ Taceddin hakkında bkz. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 341, dipnot: 3, s. 153-154; Başlıca

o ana kadar en iyisiydi. Taceddin Müslüman bir çelebi:⁵¹ Melik Danişmend'in türbesinin bulunduğu en kutlu sayılan Müslüman Niksar (Neokaisarea) şehrinin beyi; İskefser ve Sanusa⁵² gibi küçük fakat önemli kalelerin beyi; Aynı zamanda İris nehrinin (Yeşilirmak) kenarında Amasya ve Niksar arasında yer alan verimli Phanaroia⁵³ ovasının hâkimiydi. Strabon tarafından Pontus'un⁵⁴ en verimli bölgesi olarak tanımlanan bu ova Erzincan ve Amasya'yı⁵⁵ kara yoluyla birbirine bağlıyordu. Bu yüzden bölge stratejik açıdan önemli idi.

Panaretos'un, Taceddin'in bu önemli bölgelerde hakimiyet kurmasını ihmal etmesi ilginçtir. Panaretos Trabzon İmparatorluk ailesinin diğer Müslüman akrabalarından onu Çelebi diye adlandırarak ayırır; fakat, Taceddin'i sadece Limnia⁵⁶dan bir emir olarak tanımlar.

Aslında Limnia, Büyük Komnenoslar'a aitti⁵⁷ ve Trabzon İmparatorluğu'nun toprakları ve Taceddin Bey'in toprakları arasındaki sınır bölgesinde bulunuyordu. Henüz başlangıçta Taceddin 1362'de Trabzon ile evlilik ittifakına girdiğinde "bazı insanlar imparatora karşı neredeyse ayaklanmışlardı".⁵⁸ Evlilik, uzun süren tartışmalar ve bu arada elçilerin gidip gelmesi sonucunda, ancak 1379 Ağustosunda gerçekleşti.

Trabzon'un tavrını açıklamak için, Taceddin'in kısa bir öyküsünü anlatmaya çalışacağım. Taceddin, büyük bir ihtimalle halefti ve belki de Niksar şehrinde zarar görmüş mezarı bulunan Emir Doğanşah'ın oğluydu. Bu mezar 1346/47 veya 1348/49 tarihini taşımaktadır.⁵⁹

Doğanşah, el-Ömeri'de, Doğançık olarak ve Trabzon'un batısına kadar olan beyliğin yöneticisi ve de isyankar Moğol Anadolu Valisi Demirtaş

çalışma, Oğuz, *Taceddin oğulları*.

⁵¹ Panaretos, s. 74 ve 78: "Του τζαλαπη Τατζατινη", "Του Τατζατινη τζιαλαπη"; Kutlu Bey ve Hacı Emir Panaretos'ta (s. 70, 72, 74, 76) sadece *αμηρας* lâkabıyla geçer. Çelebi hakkında bkz. P. Wittenk, *Der "Beiname" des Osmanischen Sultans Mehmed I*, Eretz-Israel v. 7 (1963), L. A. Mayer Memorial Volume, s. 144-157.

⁵² İskefser hakkında bkz. Fr. Taeschner, *Das anatolische Wegenetz nach osmanischen Quellen*, Leipzig 1924. V. II, s. 54; Ayrıca aynı bölgedeki İskefserturaç ve İskefser Fındıcak yerlerinin isimlerini karşılaştırmız: Türkiye Ansiklopedisi, "Reşadiye" karşılaştırmız, yukarıda s. 344, dipnot 1. Sonusa (bugün Taşova) Taceddin'in hakimiyetinde gözükmektedir. Giesecke, s. 64. Bu yer İbn Battuta (s. 436) tarafından açıklanmıştır; R. Hartmann, *Zu Enlija Tschelebi's Reisen im oberen Euphrat- und Tigris-Gebiet*, *Der Islam* 9 (1919) 185-188; Ayrıca T. Gökbilgin, "15. ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi* 6 (1965) s. 51-54.

⁵³ Giesecke, s. 88.

⁵⁴ Μερος εχουσα του Ποντου το χωριστον, Strabon, ed. H. L. Jones, Cambridge Mass. 1954, v. V, karşılaştırmız: 394-395.

⁵⁵ *İslam Ansiklopedisi*, "Niksar", (B. Darkot).

⁵⁶ Panaretos, s. 80: ο εκ των Λιμνιων αμηρας.

⁵⁷ Bryer, "Türkmens", s. 129; Bryer'in haritasındaki Taceddinoğulları Beyliği'nin yeri doğru değildir.

⁵⁸ Panaretos, s. 74.

⁵⁹ Bu mezarın kitabesi Oğuz tarafından yayınlanmıştır. *Taceddin oğulları*, s. 472.

tarafından zulmedilen bir çok Türkmen beyinden biri olarak geçer.⁶⁰ Doğançık/Doğanşah kimliğini tanımlamak mümkün olmakla beraber kesin değildir. Her neyse Doğanşah'ın kendisinin Demirtaş'ın halefi emir Eretna tarafından cezalandırıldığı şeklinde kaydedilmiştir.⁶¹ Sonuçta Taceddin'in Niksar'da bir selefi vardı. Bu belki de Moğol idarecilerle düşmanca ilişkileri olan kendi öz babasıydı. Bu Taceddin için doğru görünmektedir. Taceddin sürekli Sivas'ın bir düşmanı ve Amasya emirinin müttefiki olmakla tasvir ediliyordu. Amasya emiri XIV. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, özellikle İlhanlı Devleti'nin çökmesinden sonra, Sivas yönetiminin adı kötü bir muhalifiydi.⁶² Şöyle tasavvur edilebilir; Taceddin, 1362'de damat adayı olarak ilk kez ortaya çıktığında, ki bu dönemde merkezi yönetimin gücü zayıflamıştı ve Amasya ile Sivas arasındaki gerginlik muhtemelen henüz başlamıştı, Trabzonlular, kendilerini doğrudan Sivas'a muhalif tarafa koyacak bir aileyle ittifak yapmaktan açıkça kaçınmayı tercih etmişlerdir. Durum böyledir, çünkü Taceddin, Eretna tarafından cezalandırılan bir beyin halefiydi. Dahası, 1362'de sınır bölgesi Limnia'da Taceddin tarafında, ve belki Oinaion (Ünye)'de⁶³ Trabzon kontrolü altındaydı ve tehlike arz edecek bir durum gözüküyordu. Bu sebepten dolayı imparatorluk ailesinden bir kızı Taceddin'e vermek için ortada belirgin bir sebep de yoktu. Son olarak, daha sonraki dönemlerin tarihinin gösterdiği gibi, Taceddin ile, imparatorluk ailesi içine evlilik yoluyla henüz dahil olmuş olan komşusu Hacı Emir'in⁶⁴ araları dostane değildi. Trabzonlular, belki de Taceddin ile ittifak yapmalarının yeni ittifak yaptıkları Hacı Emir ile henüz kurdukları dostluğu bozacaklarını düşünmüşlerdi.

Fakat, 1362 ve 1379 arasında durum büyük ölçüde değişti. Burhaneddin Sivas'ta durumunu güçlendirdi ve sürekli olarak Orta Anadolu'nun birliğini kendi yönetimi altına almak için savaşıyordu. 1368'den itibaren Trabzon, Eretna'nın oğlu döneminde ortaya çıkmış olan Emir Kılıç Arslan⁶⁵ tarafından tehdit ediliyordu. Kılıç Arslan, Kelkit Çay'ında Şark-i Karahisar ve Niksar arasında önemli bir kale olan Koyulhisar'da hâkimiyet tesis etti. Sonra Kılıç Arslan Şarki Karahisar'ın beyi oldu.⁶⁶ Bu zaman zarfında Trabzonlular ve Türkler arasında Chaldia ve Cheriana⁶⁷ bölgelerinde birçok çatışmalar meydana

⁶⁰ el-Ömeri , s. 350; Oğuz, "Taceddin Oğulları", s. 471.

⁶¹ Oğuz, "Taceddin Oğulları", s. 471.

⁶² Amasya emiri, Eretna'nın oğlunun öldürülmesiyle suçlanan kişilerden biridir. Yücel, *Burhaneddin*, s. 64-65, 80-84, 182.

⁶³ Ünye hakkında daha fazla bilgi için bkz. yukarıda s. 344, dipnot 2; Taceddin'in Trabzonlu prenses ile düğününün Ünye'de yapılmış olması, buranın Taceddin'in topraklarında yer aldığıın kanıtıdır.

⁶⁴ Bu konuda bu makalenin 351. sayfasına bkz.

⁶⁵ Panaretos, s. 76-77 ve 79; Γλιτζιασλανης, Χλιατζιασθλανης.

⁶⁶ Giesecke, s. 29 ve 37-38; Yücel, *Burhaneddin*, s. 22, 27, 35; Karşılaştır: Sümer, *Moğollar*, s. 125. Koyulhisar hakkında bak. Besim Darkot, "Koyulhisar", *İslâm Ansiklopedisi*, c. V.

⁶⁷ Panaretos, s. 77-78: 1369, 1373, 1374; Bu çarpışmalar 1368'de Chaldia'yı kuşatan Kılıç Arslan'a atfedilebilir. Panaretos, s. 76-77.

geldi. Ayrıca Kılıç Arslan'ın Sivas yönetimi ve Burhaneddin ile uzun bir süreden beri işbirliği yaptığı bilinmektedir. Kılıç Arslan'ın 1381'de Burhaneddin tarafından öldürüldüğü doğrudur.⁶⁸ Fakat, üzücü bu son olay haricinde iki bey, bir çok defa aynı safta müttefik olarak savaşmıştı.⁶⁹

Taceddin düğününden yalnızca birkaç ay önce, 1379 ilkbaharında, yıllık vergiyi ödemeyi reddetmesi ve bağımsızlığını ilan etmesi sebebiyle Sivas halkı, Niksar'a karşı sefere çıktılar. Sefer başarısız oldu ve Sivas ordusu Taceddin'in topraklarını yağmalayarak geri çekildi.⁷⁰ Bu sebeple düğünün yapıldığı 1379 yılında, Trabzon ve Niksar ortak bir düşmana sahipti: Sivas. Dahası, Taceddin kendi bağımsızlığını korumaya muktedir olduğunu ispat etti.

Sivas tarafı Trabzon ve Niksar arasında evlilik ittifakından hoşnut olmadıklarını açıkça gösterdiler. Panaretos, imparator ve kızı, gelecekte damadı olacak olan kişiye katılmak üzere Kerasunt'a vardığında, başkentten bir mesaj geldiğini kaydeder: Kılıç Arslan, Trabzon'a karşı sefere çıkmak üzereydi. İmparator Kerasunt'da gelini bıraktı ve devlet erkânıyla birlikte Trabzon'a geri döndü. Kaleyi tahkim etti ve ülkeyi savaşa hazır hale getirdi. Daha sonra Kerasunt'a geri döndü ve kızını düğünün yapılacağı Ünye'ye götürdü.⁷¹ Panaretos, kimden aldığını belirtmeden imparatorun Limnia'yı ele geçirdiğini kaydeder.⁷² Limnia belki de, Trabzon İmparatorunun üzerine baskı kurabilmek için Taceddin tarafından geçici olarak işgal edilmişti.

Dördüncü düğün XIV. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşti: Bir Trabzon Prensesi –büyük ihtimalle III. Alexios'un bir kızı- Erzincan, Bayburt ve diğer önemli şehirlerin hakimi olan Mutahharten ile evlendirildi. Bu evlilik, Mutahharten'in henüz öldüğü 1404 yılında Erzincan'ı ziyaret eden seyyah Clavijo tarafından kaydedilmiştir.⁷³ Düğün büyük ihtimalle Mutahharten'in Erzincan Beyi olduğu 1379 yılından sonra yapıldı. Evlilik ittifakı Büyük Komnenoslar için kesinlikle çok faydalı olmuştur. Trabzon İmparatorluğu ve Bayburt-Erzincan gibi iki kervan şehrinin beyi arasındaki ilişkiler bu düğünle tekrar gözden geçirilmiştir.

Bizim de belirttiğimiz gibi, iki şehrin emirleri 1348'de Trabzon'a saldırmıştı. Bu olay imparatorun kızkardeşi Akkoyunlu Kutlu Bey ile evlenmesine ve Kutlu Bey'in de Trabzon tarafında yer aldığı görüşünü ifade ettim. Takip eden yıllarda Panaretos, Bayburt ve Erzincan emirleri ile ilgili olayları kaydetmez. Ancak, durum 1360 ve 1361'de değişir. Trabzon'a önce

⁶⁸ Yücel, *Burhaneddin*, s. 47.

⁶⁹ Yücel, *Burhaneddin*, s. 35-40.

⁷⁰ Yücel, *Burhaneddin*, s. 38-39.

⁷¹ Panaretos, s. 79.

⁷² Panaretos, s. 79.

⁷³ Clavijo, s. 86-87; Mutahharten hakkında bkz. Yücel, *Araştırmalar I*, s. 671-672.

Bayburtlu Hoca Latif ve daha sonra Erzincanlı Ayna Bey saldırdı. Hoca Latif 1361 yılında Trabzonlular tarafından öldürüldü.⁷⁴ Ayna Bey ise, bir yıl sonra öldü.⁷⁵ Emir in genç oğlu Pir Hüseyin babasının ölümünden hemen sonra tarih sahnesinde görüldü. İç savaştan sonra, Pir Hüseyin Erzincan'ın hakimi oldu ve birkaç ay içerisinde Bayburt'u ele geçirdi. Pir Hüseyin'in Bayburt'ta kimlere karşı savaştığı ve bu çok önemli kervan şehrini ele geçirmeyi başarırken ona kimlerin yardım ettiği bilinmemektedir.⁷⁶ Sadece bir gerçek kesindir: Onun yaklaşık 16 yıllık yönetimi boyunca, hâkimiyeti altındaki topraklar ve Trabzon İmparatorluğu arasında herhangi bir düşmanlık kaydedilmemiştir.

Pir Hüseyin 1378/79'da öldü ve Sivas'lı Burhaneddin ile -Trabzon'un düşmanı olarak bahsedilen Kılıç Arslan- Erzincan'ı ele geçirmek için hemen harekete geçtiler; fakat halkın bir kısmı Sivas yönetiminden hoşnut olmasına rağmen bu sefer başarısızlıkla sonuçlandı.⁷⁷ Trabzon imparatorluk ailesine evlilik yoluyla dahil olan diğerlerinin yanı sıra Akkoyunlu Kutlu Bey'in⁷⁸ desteğiyle şehrin hakimi olmayı başaran Mutahharten, yeni bir lider olarak tarih sahnesinde gözüktü.

Eğer Akkoyunluların uzun süreden beri Trabzon ile müttefik olduğunu,

⁷⁴ Χοτζιαλατιφης, muhtemelen Hoca Latif, Panaretos'un 73. sayfasında Bayburt'un yöneticisi anlamına gelen κεφαλή olarak iki kez zikredilmektedir. 1361 Nisanında Hoca Latif, Chaldia bölgesinde bulunan του Κούκου kalesine imparatorun hakimiyet kurmasını engellemiştir. (Bryer, "Türkmens", s. 145: Burada Bryer, Panaretos'un metninin yanlış bir çevirisini vermektedir.) του Κούκου muhtemelen bir kalenin adıdır. Temmuz 1361'de Hoca Latif, Maçka bölgesine yeni bir akın girişiminde bulundu, fakat yenilgiye uğrayarak Maçkalılar (Ματζουκαίται) tarafından öldürüldü. Hoca Latif'in Libadenos'taki açıklaması için bkz. s. 111, karşılaştırmız: s. 230.

⁷⁵ Panaretos, s. 74: Ayna Bey 1361 Ekiminde 16 gün boyunca Gonya kalesini kuşattı. Ayna Bey'in bu akını aynı zamanda *Takvimler*'de (s. 81) de bahsedilmektedir: "Ayna Bey 1361 Ekiminde "Küç-i Trabizon"u kuşattı." Γόλαχα'nın ve Küç-i Trabizon'un aynı yer olduğunu güvenli bir şekilde tahmin edebiliriz. Fakat buranın tam yeri bilinmemektedir. Bryer, "Türkmens", s. 145'de Γόλαχα'nın Kolaşa olup olmayacağını tartışmaktadır. Kolaşa köyü Rize ve Trabzon arasında bulunmaktadır: Bkz. Türkiye Ansiklopedisi, "Araklı" mad. Erzincan emirinin bu topraklara saldırması ihtimal dışıdır ve bundan dolayı Γόλαχα/Kolana tanımlaması gerekli değildir. Panaretos'un metninde (s. 77) Γόλαχα, Chaldia'yı kontrol eden önemli bir kale olarak geçmektedir. Bu, bizi kervan yoluna yakın bir yerde bulunduğunu teklif etmeye yönelmektedir. Ayna Bey hakkında bkz. s. 339, dipnot 5.

⁷⁶ *Takvimler*, s. 81; bu sorguladığımız olaylarla ilgili tek kaynaktır. Karşılaştırmız: Yücel, *Burhaneddin*, s. 39, dipnot 101 ve Yücel, *Araştırmalar I*, s. 669-670; Pir Hüseyin'in Bayburt'taki düşmanları ismen açıklanmıştır: *Takvimler*, s. 81; fakat bunların geçmişi hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Pir Hüseyin Eratna'ya ait Şarki Karahisar'a karşı sefere girişmiştir: s. 336, dipnot 2; ancak 1362'de Pir Hüseyin'in bölgede görüldüğünde farklı bölgelerin Sivas ile bağlantısı gevşektir: Bu sebepten Pir Hüseyin ve Eratna'nın oğlu arasındaki ilişki hakkında fazla bir şey söyleyemiyoruz.

⁷⁷ Giesecke, s. 31-33; Yücel, *Burhaneddin*, s. 39-41; Karşılaştırmız: Woods, *Aqquyunlu*, s. 48.

⁷⁸ Giesecke, s. 32; Trabzon imparatoru ve Kutlu Bey arasında iyi ilişkileri, imparatorun 1363 yılında eniştesini ziyaret etme girişiminde bulunmasıyla gösterilmektedir. Ziyaret Kara ölüm (veba salgını) yüzünden iptal edilmiştir. Panaretos, s. 75. (Bryer, "Türkmens", s. 145-146, burada Bryer bu pasajın yanlış bir çevirisini verir.) Kutlu Bey, 1365 yılında Trabzon'u ziyaret etmiş, 1366 yılında ise imparator Kutlu Beyi ziyaret etmiştir: Panaretos, s. 76.

yeni emir Mutahharten'in, Trabzon'un düşmanı Kılıç Arslan'a karşı başarılı bir şekilde engel olduğunu ve sonunda imparatorun bir kızıyla evlendiğini gözönüne alırsak şu sonucu çıkarabiliriz: 1378/79'da Trabzonlular ittifakları yoluyla, Erzincan'da kendileriyle işbirliği yapan bir emirliğin kurulmasına katkıda bulunmuştur. Pir Hüseyin'in 1362'de Bayburt ve Erzincan'da başarılı olmasının Trabzon'un yardımı ile gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği merak konusudur. Pir Hüseyin Trabzon'a düşman değildi.

Sonuçta, 1379'da Trabzon'un evlilik yoluyla ittifak politikasının, çok başarılı olduğu görülmektedir. İki komşu Türk beyliği, evlilik yoluyla akraba oldukları imparatorluk ailesinin yönetimi altındaydı. Bu beylikler, Trabzon yönetimi altındaki bütün Karadeniz kıyıları boyunca uzanan Limnia'ya kadar ulaşan, Trabzon İmparatorluğu'nun güneybatı sınırlarında bulunuyordu. Böylece Sivas'a düşman bir Pontus hattı kuruldu. Diğer taraftan, Sivas yönetimi Erzincan'ı ele geçirmede başarısız oldu: Mutahharten, Ak-koyunlular'ın yardımıyla şehre yerleşti. Mutahharten Burhaneddin'e kesinlikle düşmandı ve sonunda bir Trabzon prensesiyle evlendi. Niksar'ın karayoluyla Erzincan ile olan bağlantısı olduğunu hatırlatmak faydalı olacaktır.⁷⁹ İmparatorluğa muhtemel bir tehlike Koyulhisar ve daha sonra Şarki Karahisar'da faaliyette olan Kılıç Arslan'dan gelebilirdi.

Yine de, başarı kısa süreli oldu. Burhaneddin Sivas'ta 1381 yılında⁸⁰ sultanlığını ilan etti ve kendi gücünü sağlamlaştırdı; Tokat'ı aldı ve Niksar'a saldırdı.⁸¹ Hacı Emiroğulları ve Taceddin arasında savaş patlak verdi ve bu savaşta Taceddin öldürüldü (24 Ekim 1386).⁸² Bunun üzerine, onun halefleri ve Süleyman Hacımiroğlu,⁸³ Burhaneddin'in hakimiyetini tanımak zorunda kaldılar.⁸⁴ 1389'da Kutlu Bey'in ölümünden sonra⁸⁵ Mutahharten ve Ak-koyunlu

⁷⁹ Bu yol İbn Battuta'nın Amasya'dan Erzincan'a giderken takip ettiği yoldur; İbn Battuta, s. 436-437.

⁸⁰ Yücel, *Burhaneddin*, s. 59-63.

⁸¹ Yücel, *Burhaneddin*, s. 81-85.

⁸² Panaretos, s. 80'de bu olayın tarihini 24 Ekim Çarşamba 10. İndiksiyon 6895. yani 1386 yılı olarak verir. Bu yıl da 24 Ekim Çarşamba günüdür. Bu yüzden Panaretos'un verdiği tarih daha doğru gözükmemektedir ve Yücel, *Burhaneddin*, s. 77-92'de verilen tarih gözden geçirilmek zorundadır. Panaretos'un metninde küçük bir değişiklik yapılmalıdır. Daha kesin bir şekilde, virgülün yeri değiştirilmelidir: "κατά τοῦ ἑτεροῦ γαμβροῦ του Βασιλεως, νιου του εκ Χαλυβιας Χατζουμουρη, του λεγομενου Σουλαμαμπεκ" yerine "κατα του ἑτερου γαμβρου του Βασιλεως νιου, του εκ Χαλυβιας Χατζουμουρη, του λεγομενου Σουλαμαμπεκ. okunmalıdır. Bryer, "Türkmens", s. 148, dipnot 140'da virgülün yeri dolayısıyla yanlış yönlenmiştir ve Süleyman Hacımiroğlu'nun diğer bir Trabzon Prensesi ile evlendiğini düşünmüştür.

⁸³ Taceddin'n 4 oğlu vardı: Mahmud, Alparslan, Kılıç Arslan ve Süleyman. Bunlar hakkında bkz. Oğuz, "Taceddin oğulları", s. 480-487. Taceddin'in bu çocuklarının annesi, Trabzonlu karısındandı. Sphrantzes, ed. V. Grecu, Bucarest 1966, s. 80. Fakat bu çocuklar hakkında daha fazla bir şey bilemiyoruz.

⁸⁴ Giesecke, s. 66-67; Yücel, *Burhaneddin*, s. 89-91; Oğuz, "Taceddin oğulları", s. 476-479.

⁸⁵ Kutlu Bey'in mezarı Bayburt yakınlarında bir köy olan Sinur'dadır. Bkz. A. Ş. Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, c. I, İstanbul 1936, s. 255-256; G. Güreşsever-A. Altun, "Bayburt

arasında anlaşmazlık çıktı. Ak-koyunlu bu anlaşmazlık yüzünden bir süreliğine Burhaneddin'in hizmetine girdi.⁸⁶ Bütün bu olayların Trabzon İmparatorluğu için ciddi sorunlar doğurduğuna hiç şüphe yoktur. Fakat maalesef bu döneme ilişkin teferruatlı Trabzon kaynağı mevcut değildir.

Her durumda, ciddi sonuçlara yolaçan olaylar meydana geldi: 1391'de Osmanlılar Pontus bölgesine doğru ilerliyorlardı⁸⁷ ve daha sonra Timur'un Anadolu seferi meydana gelecekti.⁸⁸ Küçük Asya'daki bütün küçük beylikler gibi, Trabzon da Timur'un tarafında yer aldı. Trabzon, donanmasını Timur'un yönetimine verdi ve Timur'a tabi oldu.⁸⁹ Trabzon, Uzun Hasan'ın yanında yer alarak sonuna kadar Osmanlı karşıtı bir politika izledi. Uzun Hasan Tebriz'in Beyi olarak Bayburt ve Erzincan kentlerini kontrol ediyordu.

Trabzon'un politikalarını belirleyen değişmeyen bir faktör var mıydı? Trabzon imparatorlarının en azından XIV. yüzyılda sahip oldukları devletin güvenliğinin ötesinde, iki temel düşünceye sahip olduklarını düşünüyorum: Pontus kıyılarından Bayburt ve Erzincan şehirlerine uzanan kervan yolunun güvenliği ve Pontus kıyıları boyunca uzanan –irili ufaklı- limanların kontrolünü sağlamak. Her iki düşünce de ticaretle bağlantılıdır. Trabzon; daima ticarî bir merkez, Asya'dan Karadeniz'e ulaşan kervan yolunun pazarı ve Güney Rusya'ya ve İstanbul'dan deniz yoluyla ulaşabilen liman olarak bilinir.⁹⁰

Arap yazarlar, kentte yılda bir düzenlenen panayırlar olduğunu belirtir ve kentin ticarî merkez olarak önemine işaret ederler.⁹¹ Trabzon'a karşı Selçuklu sultanlarının bir seferi sırasında Güney Rusya ve Grek topraklarıyla olan ticaretin kesintiye uğraması, Müslüman tüccarları büyük ölçüde etkilemiştir.⁹²

köylerinde Türk Mimari eserleri", *Sanat Tarihi Araştırmaları* 3 (1970) s. 33-47, adlı makaleyi görme imkanım olmadı.

⁸⁶ Yücel, *Burhaneddin*, s. 152-153.

⁸⁷ Elizabeth A. Zachariadou, "Manuel II Palaeologos on the strife between Bayazid I and Kadi Burhan al-Din", (yayın aşamasında) [Bu makale daha sonra *JOAS*, XVIII (1980), s. 471-481'de yayımlanmıştır. Ç.N.]

⁸⁸ Timurlenk'in ordusu 1393'ün sonunda ya da 1394'ün başında Anadolu'ya henüz girmişti: Yücel, *Araştırmalar II*, s. 166-167; Yücel'in tartışması 1394 Temmuz'unda, yaşanan diğer olayları da kaydeden bir Venedik belgesine dayanmaktadır: "partes Basaiti molestatur ad presens ab imperatore Tartarorum", S. Ljubić, *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, v. IV, Zagreb 1874, s. 332-334.

⁸⁹ M. Mathilde Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur en Anatolie (1402)*, Bucarest 1942, s. 52 ve 123-124. Timur'un tarafına geçen diğer Karadeniz Bölgesi beylikleri (Taceddin oğulları da dahil) hakkında bkz. Yücel, *Araştırmalar II*, s. 171; Mutahharten'in rolü için bkz. Yücel, *Araştırmalar I*, s. 692-716.

⁹⁰ W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Age*, v. II, Paris 1886, s. 92-107; Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism*, s. 15-16; S. P. Karpov, "Trapezundskaja imperija i russkie zemli", *Vizantijskij Vremennik*, 38 (1977), 38-47; Aynı Yazar, "Osobennosti razvitija pozdnevizantijskogo goroda emporija (Trapezund v XIII-XV vv.)", *Vizantijskie Ocerki*, Moscow 1977, s. 79-106.

⁹¹ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, yukarıda s. 339, dipnot 6, s. 29-31; F. Sümer, "Saltuklular", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 3 (1971), s. 430-432.

⁹² İbnü'l-Esir'den W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, London 1958, s. 395.

Daha önce değilse de, kent bağımsız bir devlet olunca Cenevizliler ve Venedikliler buraya yerleştiler ve kent diğer kentlerden gelen Avrupalı tüccarlar tarafından sık sık ziyaret edildi.⁹³ XIV. yüzyılda el-Ömeri, Trabzon İmparatorluğu'nu, Kırım'a seyahat eden insanların sürekli geçiş yeri olarak tarif eder.⁹⁴

Görünüşte oldukça zengin olan Trabzon toplumunun net bir resmini veren 1336 Trabzon yıldız falı dikkat çekmeye değerdir. Tüccarlar hakkında ayrıntılı bilgiler veren kehanetler kaydedilmiştir. Seyahat eden tüccarlarla⁹⁵ bazarlarda,⁹⁶ mal satan küçük tüccarlar ise deniz yoluyla⁹⁷ ithal ettikleri malların satışıyla aracılık yapanlar arasında fark mevcuttur. Ayrıca, fiyatlardaki⁹⁸ dalgalanmalarına, altın ve gümüşe olan talebe,⁹⁹ parfüm fiyatlarındaki düşüşe, incilerin ve balık fiyatlarındaki azalmalara da yer verilmiştir.¹⁰⁰ Toprak mahsüllerine ve mahalli üretime dair tahmini bir veri mevcut değildir. Açıkça, Trabzon son zamanlarına kadar zengin bir antrepo ve büyük bir pazar olarak kaldı. Aslen Trabzonlu olan Bessarion bu şehre yazdığı bir methiyesinde, Trabzon'un sürekli fuarlara sahip görüldüğünü, Trabzonlular'ın sürekli olarak ticari amaçla Pontus ya da Küçük Asya'dan Orta Doğu'ya karşılıklı olarak seyahat ettiklerini kaydetmektedir.¹⁰¹

Tüccarlar genellikle diğer Küçük Asya şehirlerinden daha yüksek oranda vergiyi ödemek zorunda oldukları için ticaret, Trabzon Devleti için oldukça önemli bir gelir kaynağıydı.¹⁰² Diğer taraftan, Trabzon imparatorları kendi

⁹³ Heyd, *Histoire du Commerce*, s. 352, dipnot 3; Grek tüccarlar (tahminen Trabzonlular) Trabzon'dan Tebriz'e giden Ceneviz kervanlarına katıldılar: G. Forcheri, *Navi e navigazione a Genova nel trecento. II "Liber Gazarie"*, Genoa 1974, s. 16 (Trabzon'dan Tebriz'e seyahat eden Cenevizlilerin yabancıları yanlarına almalarına izin verilmezdi "exceptis Venetis et Grecis").

⁹⁴ el-Ömeri, s. 380.

⁹⁵ Hor. Trap., s. 40: τοις εμποροις ταξίδια συχνά μετα κερδους.

⁹⁶ Hor. Trap., s. 40: τοις παζαριωταις ταχυτητα εις τας πραξεις αυτων.

⁹⁷ Hor. Trap., s. 40: κερδος μαλιστα τοις μεταπρατουσι τα εκ της ταλασσης εξερχομενα.

⁹⁸ Hor. Trap., s. 41: "μεταβολη προς ακριβειαν", "ειδων ευθηνια", «ωνης ακριβεια» vb.

⁹⁹ Hor. Trap., s. 41: ζητησις αργυρου και χρυσιου.

¹⁰⁰ Hor. Trap., s. 39: μυρεψικων, λιθομαργαρων, ιχθυωδων.

¹⁰¹ Sp. Lampros, Βησσαριωνος, Εργωμιον εις Τραπεζουντα, *Νεος Ελληνορμημων* 13 (1916) 162-163 ve 187-188. Trabzon'un son günlerine kadar önemli ve zengin bir kent olduğunu çeşitli olaylar göstermektedir: İmparatorun Cenevizlilere karşı kararlı tutumu hakkında bkz. N. Banescu, "Le conflit entre Gênes et l'empire de Trébizonde à la veille de la conquête turque (1418-1449)", *Atti V Congr. Intern. Studi Biz.*, 1939, v. I, s. 4-10; Ayrıca Floransalıların Trabzon'da imtiyaz alma isteği konusunda Bkz. G. Muller, *Documenti sulle relazioni delle città Toscane coll' Oriente cristiano e coi Turchi*, Florence 1879, s. 186-189 (1460 yılı). 1436-1438'de Trabzon ve İstanbul arasında ticari ilişkiler hakkında bkz. V. Dorini-T. Bertelè, *Il libro dei conti di Giacomo Badoer*, [Rome] 1956, s. 14, 15, 25, 27, 29, 35, 39, (Trabzon'dan gelen ipek ve biber satın alınmasına dair bazı durumlar).

¹⁰² Tüccarlar tarafından Trabzon'dan iç bölgelere gönderilen ithal mallar için ödemek zorunda oldukları bir gümrük vergisi vardı. (εν τοις εξω μερεσιν): D. A. Zakythinis, *Le chrysobulle d'Alexis III Comnène empereur de Trébizonde en faveur des Vénitiens*, Paris 1932, s. 32 ve 54-61; ayrıca malların ağırlığı ölçmek için ödemek zorunda oldukları ek bir gümrük vergisi: Zakythinis, *a.g.e.*, s. 64-65; Bu gümrük vergileri 1391'de ve 1394'te devam etmiştir: (G. M. Thomas- R. Predelli),

toprakları içerisinde yabancı tüccarların güvenliğinden, yani yolların güvenliğinden sorumluydu.¹⁰³ Erzincan ve Bayburt hakimleriyle dostane ilişkiler kurmak Büyük Komneneoslar için bir ihtiyaçtı. Bahsedilen her iki kentin hakimleri de Trabzon toprakları içerisinde geçen kervan yolunun güvenliğinin tehdit edebilirler veyahut da tüccarların Trabzon'a ulaşmasını engelleyebilirlerdi. Bu sebepten, Trabzonlular, Bayburt ve Erzincan beyleri ile mümkün mertebe iyi ilişkilerini geliştirmişlerdir. Trabzonlular ayrıca, bahsedilen kentlerin çevresinde yerleşen Ak-koyunlu kabile reisleriyle ittifak kurmayı başarmışlardır.

Kervan yoluyla gerçekleştirilen ticaretin dışında, aynı zamanda, Karadeniz kıyılarındaki limanlarda küçük ya da büyük oranlarda yapılan deniz ticareti de vardı. Avrupa'dan dayanıklı büyük gemiler vasıtasıyla gelen ve giden; ya da küçük gemiler yoluyla Karadeniz'deki limanların birinden diğerine ve buralardan İstanbul'a kadar uzanan deniz yoluyla yapılan ticaret de mevcuttu.¹⁰⁴ Yerel üretimle Limnia ve Kerasunt¹⁰⁵'tan (Giresun) şarap ya da fındık¹⁰⁶ ilgili kaynaklarda çok az bilgiler bulunmaktadır. Ancak, Kerasunt Limanı kaynaklarda sıkça geçen Koloneia'nın şapı¹⁰⁷ olarak bilinen diğer bir değerli metanın ölçüğü olarak bilinir. Şarki Karahisar, Sivas'a bağlıydı; fakat şap, Kerasunt'ta satılmaya devam etti. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Hacı Emiroğlu'nun bu limanı ele geçirmesini engellemek için yapılan savaştan sonra, Büyük Komnenler, İbrahim Hacı Emir'i ailenin bir üyesi yaparak yönetimleri altında tutmayı başarmıştı. Daha sonra, Taceddin'i imparatorluk ailesi içerisine dahil ederek kıyıdaki hakimiyetlerini daha da pekiştirmişlerdir.

Bu konuda az şey bilinmesine rağmen, ticaret yalnız Büyük Komnenler'in değil, aynı zamanda Sivas hakimlerinin de öncelikli meşguliyetlerindedir. Sivas

Diplomatarium Veneto-Levanticum, v. II, Venice 1899, s. 229-230 ve s. 250-251; Venediklilerin Menteşe'de ve Aydın'da ağırlık gümrük vergisini ödemedikleri burada ilave edilebilir (non solvant ponderationem): *a.g.e.*, s. 295; Aydın ve Menteşe ile yapılan daha önceki anlaşmalar hakkında bkz. Elizabeth A. Zachariadou, "Sept traits inédits entre Venise et les emirats d'Aydın et de Menteşe (1331-1407)", *Studi Preottomani e Ottomani*, Convegno di Napoli, 24-26 Settembre 1974, Napoli 1976, s. 229-240.

¹⁰³ Διαφθλαττομενοι εν ολε τη χωρα της βασιλειας μου και τοις καστοροις αυτης: Zakythinios, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁰⁴ N. A. Oikonomides, *Hommes d'affaires grecs et latins à Constantinople du XIIIe siècle (yayımda)*.

¹⁰⁵ M. Balard, *Gènes et l'Outre-Mer I. Les actes de Caffa du notaire Lamberto di Sambuceto (1289-1290)*, Paris-The Hague 1973, s. 307.

¹⁰⁶ Bryer, "Türkmens", s. 122, dipnot 26.

¹⁰⁷ Fr. Balducci Pegolotti, *La pratica della mercatura*, ed. A. Evans, Cambridge Mass. 1936, s. 369: il migliore allume che si lavori: Koloneia'nın şap madeni hakkında açıklamalar için: G. Bratianu, *Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle (1281-1290)*, Bucarest 1927, s. 88; Balard, *Gènes et l'Outre-Mer*, s. 105; Renee Doehaerd, *Les Relations commerciales entre Genesi la Belgique et l'Outremont d'après les archives notariales génoises aux XIIIe et XIVe siècles*, v. III, Bruxelles-Rome 1941, s. 1058-1059; Karadeniz'in şap madeni için Cenevizliler ve Sakız'lı Zaccaria arasındaki anlaşmazlık; Pachymeres (Bonn) v. I, s. 420.

Ayas'tan Tebriz'e ve Suriye ve Mezopotamya'dan Kırım'a seyahat eden tüccarlar tarafından takip edilen yolların ortasında bulunuyordu. Aslında Sivas tüccarlar için, Karadeniz'e ulaşmak amacıyla bir kervan oluşturma yeri idi. Ayas'tan ya da Kaffa'dan gelen Cenevizli tüccarların varlığı XIII. yüzyılda Sivas'ta tasdik ediliyordu: Dahası, şehirde bir Ceneviz konsülü kurulmuştur.¹⁰⁸ Sivas, Venedikliler tarafından sık sık ziyaret edilmekteydi.¹⁰⁹

Venedikliler ve Cenevizliler, 1343 yılında Kırım'dan çıkarıldıklarında, bu iki deniz cumhuriyeti ve Tatarlar arasında barışı sağlamak için Eratna elçilerini Han'a gönderdi.¹¹⁰ Bu hadise, Venedik, Ceneviz, Orta Anadolu ve Güney Rusya arasındaki ticari ilişkileri aydınlatması ve Eratna'nın ticarete olan ilgisine bir işaret olmasından dolayı önemlidir.

Burhaneddin'in faaliyeti İbnü'l-Esîr tarafından dile getirildiği gibi gözüpek bir savaşçının çeşitli düşmanlara karşı sürekli savaşmasıdır. Bununla beraber, Burhaneddin Tokat ve Amasya'yı fethetmek için bir kaç sefer düzenledi. Sivas'ın Amasya'ya olan uzaklığı yaklaşık 200 kilometredir. Sivas'tan Amasya'ya uzanan ve Tokat'tan geçen yol üzerinde Selçuklular tarafından inşa edilen yedi kervansaray muhafaza edilmişti.¹¹¹ Bu yapılar, yolun tüccarlar tarafından sıkça kullanıldığını ve Tokat ile Amasya'nın önemli ticaret merkezleri olduklarını açıkça göstermektedir.¹¹² Tokat'tan başlayan yol Erzincan'a kadar uzanmakta ve orada Tebriz'e giden kervan yoluyla birleşmektedir. Batıda ise, XIV. yüzyıldan itibaren ticari bir merkez olarak gelişmeye başlayan Bursa'ya kadar uzanmaktadır.¹¹³

Bu yüzden, Burhaneddin'in Tokat ve Amasya'yı fethetmek için bir çok kez sefer düzenlemesi mantıklı bir şekilde açıklanabilir; Burhaneddin, bu yolu

¹⁰⁸ Heyd, *Histoire du commerce*, v. I, s. 298 ve v. II, s. 79 ve 93; Bratianu, *Actes*, s. 87 ve 169-170; Balard, *Génes et l'outre-Mer*, s. 246, 265, 358; Doehaerd, *Les Relations*, v. III, s. 760-761, 827-828, 828-829.

¹⁰⁹ Pegolotti, *Pratica*, s. 63, 65, 91 ve 229'da Sivas şehrinin uzunluk ve ağırlık ölçülerini muadilini diğer şehirlerle birlikte verir; ayrıca, *Zibaldone da Canal*, ed. A. Stussi-F. C. Lane-Th. E. Marston O. Ore, Venice 1967, s. 110'da Ayas ve Sivas arasındaki eş değeri verir; Floransa ile Sivas'ın ölçülerinin eş değeri hakkında bkz.: Fr. Borlandi, *El Libro di mercantie et usanze de'i paesi*, Torino 1936, s. 31.

¹¹⁰ Della Rocca, *Caffa*, yukarıda s. 336, dipnot 3, s. 277, 279.

¹¹¹ M Kemal Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *Tarih Dergisi*, 20 (1965) 141-170 (bir harita ile beraber).

¹¹² İbn Battuta, s. 436, Amasya'nın "geniş caddeleri ve bazarları"ndan bahsetmektedir. Tokat hakkında bkz. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, s. 28-31.

¹¹³ Yücel, *Burhaneddin*, s. 175-177; Yücel, *Araştırmalar II*, s. 163; Ancak XIV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılar ve Burhaneddin arasında anlaşmazlık yüzünden Bursa'ya ulaşan bu yolun kullanılmadığı ilave edilebilir. XV. yüzyılda ticari bir merkez olarak Bursa'nın gelişmesi hakkında bak. H. İnalcık, "Bursa and the Commerce of the Levant," *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 3/II (1960) s. 131-147. Osmanlı döneminde bu yolun önemi hakkında bkz. N. Steensgaard, *Carracks, Caravans and Companies: The Structural Crisis in the European-Asian Trade Trade in the early 17th century*, Odense 1973, s. 31-34; Ayrıca, Jean-Louis Bacque-Grammont, "Notes sur une saisie de soies d'Iran en 1518", *Turcica*, 8/II (1976), s. 237-253.

kontrol altına almak dolayısıyla tüccarlardan toplanan vergilerden önemli bir gelir kaynağı kazanmak istiyordu.¹¹⁴ Diğer yandan; Amasya, Niksar, Gökçöy ve Trabzon bölgelerinin idarecilerinin aralarında ittifak, Sivas'ın üstünlüğünü tanımsızın bu yolun kontrolünü elde tutmayı istemeleridir. Bütün taraflar için bir tek önemli nokta kalmaktadır: Erzincan.

Kastamonu ve Sinop'a olan ilgisinin gösterdiği üzere, Karadeniz sahili Burhaneddin'in ilgisini cebzetmiştir.¹¹⁵ Başlangıçta, Burhaneddin kıyı boyunca ilerleyemedi. Çünkü Trabzonlular bu kısmı Taceddin ve Hacı Emir ile ittifak kurarak koruyordu. Üstelik, Bafra ve Samsun'un küçük idarecileri Sivas'a karşı dost olmadıkları gibi, Niksar hakimini desteklemekteydiler.¹¹⁶ Çok geçmeden Osmanlılar ortaya çıktı ve Samsun'a kadar kıyı bölgesini fethettiler.¹¹⁷ Aynı yıl, daha sonra Sivas'a vassal olacak olan Süleyman Hacı Emiroğlu Giresun'u zaptetti. Burhaneddin, bu hadiseye olağanüstü önem verdiğini göstermek için başkentinde özel kutlamalar yaptı.¹¹⁸ Beylerinden birine, derhal Şarki Karahisar'a büyük bir kale inşa etmesi için emir verdi.¹¹⁹

Bununla beraber, Burhaneddin ve Osmanlılar Güney Karadeniz kıyılarını fethetmeye başladıklarında, her iki grup için de artık çok geçti; Timur, Küçük Asya'da görünmüştü bile.

KISALTMALAR

al-Umari: M. Quatremere, *Notice de L'ouvrage qui a pour titre Mesalek alabsar fi memalek alamsar, Voyages des yeux dans les royaumes des differentes contrees (ms. Arabe 583), Notices et extraits des Manuscrits de la Bibliotheque du Roi, XIII (Paris 1835) 334-381.*

Bryer, *Maps*: A. Bryer, "The Littoral of the Empire of Trebizond and two Fourteenth Century Portolano Maps," *Αρχαϊκὸν Πόρτολ* 24 (1961) pp. 97-127.

¹¹⁴ Pegolotti, *Pratica*, s. 28-29, Ayas ve Tebriz arasındaki yolda bulunan her bir kervanın ödemek zorunda olduğu vergilerin uzun bir listesini vermektedir. XIV. yüzyılda Tebriz-Tokat yolunda ödenen vergiler hakkında bak. Steensgaard, *Carracks, Caravans and Companies*, s. 31-34; bütün bu vergiler büyük bir ihtimalle daha önceki yıllarda da vardı. Karamanlı topraklarından geçen kara yolundan toplanan vergiler hakkında bkz. İnalcık, "Bursa", s. 142-143; Türkmen kabilelerinin adı vergilere verilmiştir. Chaldia, Kavazites dükünün para talep ettiğini Clavijo'nun rapor ettiğini hatırlatmakta faydalıdır. s. 81: Clavijo ve onun arkadaşlarının cevabında ödemeyi reddetmişlerdir. "que ellos non eran mercatores".

¹¹⁵ Yücel, *Burhaneddin*, s. 111-112.

¹¹⁶ Yücel, *Burhaneddin*, s. 64-65 ve 111-112.

¹¹⁷ Yücel, *Burhaneddin*, s. 138.

¹¹⁸ Yücel, *Burhaneddin*, s. 148.

¹¹⁹ Yücel, *Burhaneddin*, s. 149.

- Bryer, *Türkmens*: A. Bryer, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception," *Dumbarton Oaks Papers*, 29 (1975), pp. 113-149.
- Cahen, *Turkey*: Cl. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, tras. J. Jones-Williams, London 1968.
- Clavijo: Fr. Lopez Estrada, *Embajada a Tamorlan, estudio y edicion de un manuscrito del siglo XV, Nueva Coleccion de Libros Raros o Curiosos*, v. I, Madrid 1943.
- Fontes*: A. Papadopoulos-Kerameus, *Fontes Historiae Imperii Trapezuntini I*, reimpression Hakkert, Amsterdam 1965.
- Giesecke: H. H. Giesecke, *Das Werk des 'Aziz Ibn Ardasir Astaraabadi, Eine Quelle zur Geschichte des Spätmittelalters in Kleinasien*, Sammlung orientalistischer Arbeiten, 2. Heft, Leipzig 1940.
- Hor. Trab.* : Sp. Lampros, "Τραπεζουντιακόν Ὁροσκοπίον τοῦ ἔτους 1336," *Νέος Ἑλληνομνήμων*, 13 (1916) 33-50. (Çevirenin Notu: Bu yıldız falının son yayını hakkında bkz. Raymond Mercier, *An Almanac for Trebizond for the Year 1336*, Corpus Des Astronomes Byzantins VII publié par l'Institut Orientaliste de Louvain (Louvain-la-Neuve) Academia 1994. Ayrıca bu yıldız falının Trabzon Tarihi açısından önemi hakkında yayımlanan makale için ise bkz. Rustam Shukurov, "Horizons of Daily Interest" *Byzantinische Forschungen*, XXV (1999), p. 1-14.)
- Ibn Battuta: H. A. Gibb, *The Travel of Ibn Battuta a.d. 1325-1354*, v. II, Cambridge 1962.
- Libadenos: O. Lampsides, *Ἀνδρέου Λιβαδηνοῦ Βίος καί Ἔργα, Παράρτημα 7*, Athens 1975.
- Oğuz, *Taceddin oğulları*: M. Oğuz, "Taceddin oğulları," *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 6 (1948), s. 469-487.
- Panaretos: O. Lampsides *Μιχαήλ τοῦ Παναρέτου περί τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν, Εισαγωγή-Ἐκδοσις-Σχόλια, Ποντικά Ἐρευνα 2*, Athens 1958.
- Sümer, *Karakoyunlular*: F. Sümer, *Karakoyunlular*, c. I, Türk Tarih Kurumu, s. VII, nr. 49, Ankara 1967,
- Sümer, *Moğollar*: F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar," *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I (1969), s. 1-147.
- Takvimler: O. Turan, *İstanbul'un Fetbinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, Türk Tarih Kurumu, s. XI, nr. 7, Ankara 1954.
- Turan, *Selçuklular*: O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazî'ye*, İstanbul 1971.
- Yücel, *Araştırmalar I*: Y. Yücel, "XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar," *Belleten*, 35 (1971), s. 665-719.
- Yücel, *Araştırmalar II*: Y. Yücel, "XIV-XV Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar," *Belleten*, 37 (1973), s. 159-190.
- Yücel, *Burhaneddin*: Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları 201, Ankara 1970.

